

КРСТО ПИЖУРИЦА

ЈЕДНА ИСТОРИЈСКА ЛИЧНОСТ У ПРОЗИ МИХАИЛА ЛАЛИЋА

Радомир Вешовић, бригадир црногорске и генерал југословенске војске, који је у првом балканском рату 1912-1913. командовао Васојевићком бригадом и са њоме ослободио октобра 1912. г. подручје Плава, Гусиња и Дечана, а потом у садјејству са другим јединицама и Ђаковицу, посљедњи војни министар црногорске владе појављује се у тзв. тетралогiji Михаила Лалића, а њу чине како се зна: *Рајина срећа*, *Зайочници*, *Докле гора зазелени* и *Гледајући доље на друмове*. Књижевна критика та дјела класификује као романе иако само *Рајина срећа* носи одредницу роман, док је остале сам Лалић означио као "свеске мемоара и дневника Пеја Грујовића." Могуће је да ће са становишта теорије књижевности и доћи до помјерања типолошког одређења тих Лалићевих дјела, мада је и аутор ових редака у свим досадашњим радовима о Лалићу на њих гледао као на романе. Дистинкцију између романа као форме епског начина исказивања и епских структура прозе о којој је ријеч учвршћује хроничарска наглашеност тих дјела, али не само она. Указивање у овом тренутку на потребу прецизнијег типолошког одређења *Рајине среће*, *Зайочника*, *Докле гора зазелени* и *Гледајући доље на друмове* условљено је третирањем Радомира Вешовића у тој прози, прецизније: је ли Вешовић у Лалићевој прози лик или историјска личност. Ако се сагласимо са Пелешевом оцјеном да "лик припада одређеној књижевној збиљи која има своје онтолошке, социолошке и психолошке релације", а прозу о којој иде ријеч наглашеније прихватимо као мемоарско-дневничку литературу, тада ћемо се лакше одлучити да Вешовића у Лалићевом дјелу више гледамо као историјску личност, а мање као књижевни лик, више као јунака мемоарске прозе, а мање као лик типа Кутузова или Наполеона у Толстојевом "Рату и миру" или војводе Мишића у Ђосићевом "Времену смрти". К томе, познато је да књижевни лик у епском дјелу припада "свијету артефаката структуриран(ом) по специфичним законима књижевнога текста", те да се, као

¹ *Модерна теорија романа*, Нолит, Београд 1979, стр. 348.

такав, појављује у функцији центрипеталне силе за окупљање покретних мотива (околних), па кад је то тако - Радомира Вешовића, очито је, у Лалићевој прози, треба посматрати као *историјску личност* засновану на документационој грађи.

Први помен Радомира Вешовића у Лалићевој прози налазимо у приповијетки "Раде Башић" и то у једном моменту када наратор износи Башићеву историју по доласку у четнички затвор у Колашину. Тамо налазимо следеће: "Та историја је почела углавном у годинама првог свјетског рада кад се Башић одметнуо у шуму. Одметништво је било у вези с Вешовићевом буном против бечке окупације и с интернацијом која ју је пратила у стопу"². У тексту је ауторова информација да су водећи људи око Вешовића "више плахи него храбри" те да су "укорили генерала што је прерано почео, а он, збуњен, није се ни сјетио да касније не би могао ништа почети". Иза пишчевог одређења према догађају, даљег коментара о томе нема. Нестало је и Лалићево интересовање за комите све тамо до "Злог прољећа", односно за Вешовића до "Ратне среће". У "Ратној срећи" гдје је привидни аутор Пејо Грујовић, о Вешовићу читамо следеће: "Уби ђенерал из Васојевића, Радомир Вешовић, некаквога аустријског официрчића који је дошао да га ухапси, препаде се аустроугарска царевица од побуне у окупираној и несрећној Црној Гори - пожуре да предахну три пламен устанка, похватише све што нађоше те у ропство одведоше"³. Вријеме Вешовићева одметања Грујовић је фиксирао у роману "Гледајући доле на друмове", стр. 13: "Јуна мјесеца 1916. кад је ђенерал Радомир Вешовић убио швапског официра и умакао у планину", односно и на стр. 306 овако: "Арсо Никин Милић био је ухваћен јуна године 1916, чим се Вешовић одметнуо".

У приказивању личности Радомира Вешовића Лалић се определијелио за хронолошки метод, тј. пратио га је од првог балканског рата и учешћа у њему, до напуштања комита и предаје Шваби, и посљедица тога догађаја. То је вријеме, углавном, првог балканског рата и првог свјетског рата. До првог балканског рата Вешовић је споменут као "погранични командир" (који је по налогу краља Николе "енергично прогонио и ван границе ухватио свога несрећног саплеменика Васа Ђулафића, а послје службеним актом захтијевао да за тај лов буде и награђен"... Пејов коментар је да "тај није зажалио ни себе ни друге да оствари шта му се нареди"⁴. О Вешовићу као краљевој присталици Пејо Грујовић говори и у другој прилици и то у контексту властитог искуства: "Не би ваљало да сам препустио бригадиру Јевремлићу или да је Милосав Раичевић препустио Радомиру Вешовићу, а то значи правашима и Николи, да сами воде и за себе славу беру и заслуге"⁵.

По повратку из Цариграда, Пејо Грујовић се прикључио Трепчанима: "само записаше Пејо Брзак из Цариграда", каже, гдје је и дочекао први балкански рат. Пратећи изблиза погранична чаркања очи избијања рата

² М. Лалић, Извидница, приповијетке, Просвета, Београд, 1948, стр. 127.

³ Ратна срећа, 204

⁴ Заточници, 49, 55

⁵ Исто. 87.

са Турском, Пејо не без заноса записује: "Ако Турска има царевину, Вешовић има Горњовасојевићку бригаду!... Пређе с њоме преко границе и преведе брзометну батерију. Срећом, стиже Јанко Вукотић из Колашина, те заустави Вешовићеву офанзиву и спаси војску". Кад је већ почело да се озбиљније пуца Пејо Грујовић је, уз истицање властитог искуства, као војник Вешовићеве бригаде, саопштавао и њен ратни поход. О тим првим данима каже и ово: "Па ни тај први дан препуцавања и досаде - на другом крају није био безначајан као што се нама чинило. Баш напротив: Вешовић је с три батаљона (андријевичким, краљским, љеворечким) последије битке која је ваздан одјекивала у облацима, заузео каменити високи гребен и Липовицу изнад Гусиња, те се зарио непријатељу у позадину" "да му живом вади дигерицу".⁶ У једној сцени Пејо каже да су неки молиоци препознали заробљеника, а потом "разњежили се и умолили немилосног Радомира Вешовића да га ослободи", при чему наглашавамо атрибут "немилосни".

Пратећи Вешовића као војног руководиоца, Пејо Грујовић каже да је Вешовић "редовно стизао да на том мјесту осигура премоћ", при чему има на уму Плав и Гусиње и појачања која у тај реон Турцима пристижу. "Могли смо", каже Пејо, "без много жртава ући у Плав, али Вешовић бјеше себи поставио у задатак не само да почесто побјеђује ту мјешовиту тројезичну и збуњену стокупљевину, но и да је бар двапут дневно изненађује непредвиђеним потезима".⁷ Не коментарише опортуност такве Вешовићеве тактике. Описујући у даљој нарацији тежину војничког живота, Пејо каже: "Мумлајући, псовали смо Вешовићу - ко га створи, ко га научи и ко нам га на врат натовари - до деветог дједа", па наставља: "Иако није могао знати шта мумламо, он нам се освети водећи нас у јуриш уморне и то удеси да се такмичимо с одморним Величким батаљоном".⁸ Биљежећи топографске тачке наступања Вешовићеве бригаде, Пејо у једном тренутку иронизира Турке, па каже да их је Вешовић оставио изнад Ругове "да размишљају докле омекшају", а он каже "пође да заузме Чакор. Заузе га", констатује.⁹

Иако се види да војник (у овом случају Пејо Грујовић) и командант (Р. Вешовић) не припадају истој идеолошкој оријентацији ипак се осјећа да војник - казивач настоји да буде објективан према свом команданту, не скривајући нити његове врлине ни мане. Симпатично је кад Пејо Грујовић за Вешовића каже: "Гледао сам Радомира Вешовића кад истрчи са сабљом у руци педесет корака испред положаја и викне: "За мном!", па се и сад чудим како не погибе у толиким јуришима гдје нам је сваког дана отпадало бар по тридесетак мртвих и рањених. Понекад је изгледао као лудак, али је то његово лудаштво натјерало и кукавице да буду јунаци".¹⁰ И на другим мјестима, у различитом контексту, Лалићев Пејо Грујовић признаје Вешовићу храброст у стилу "а Вешовић је вазда био испред својих"¹¹,

⁶ Исто, 122

⁷ Исто, 130

⁸ Исто, 133.

⁹ Исто, 136.

¹⁰ Исто, 137.

¹¹ Исто. 236.

или пријекору: "Није се чуло да је неко од њих истрчао испред строја да пружи примјер као Вешовић или Јанко Вукотић"¹².

У Лалићевим казивањима о Радомиру Вешовићу нема много епизода као структурних цјелина у којима би били сучељени субјект казивача и личност из наративног тока. Томе је разлог највећма што о Вешовићу причају други, претежно Пејо Грујовић. У сегменту који ћемо навести у цјелини види се доста тога и о Вешовићу и о Лалићу као наратору, посебно о његовом дијалогу. "Два-три дана смо провели у Гусињу", прича Пејо Грујовић, "и у селима наоколо. Док смо чекали да нам се каже куд ћемо даље, мене позваше у штаб бригаде, то јест у кућер од четине на ивици шуме. Поред свег искуства с опасностима, страх ме ухвати кад сам видио Вешовића. Нит је крупан ни привлачан ни кочоперан и љут човјек за склепаним столом сједи и гледа ме злим очима и жутог лица. Одмах сам видио да зна о мени више но што треба.

"Ти си писмен", рече.

"Јесам, господине команданте".

"Писао си за новине београдске.",

"Јесам, господине команданте".

"Е па сад ћеш и за наше".

"Ако се мора, господине команданте".

Он сијевну: "Мора, но шта, зато ти кажем!... А ти не би?..."

"Господине команданте, ја сам се од тога посла одвикао".

"Навикнућеш лакше ти но ови што га никад нијесу радили".

"Господине команданте, више бих волио да останем борац с пушком."

"А ја, кад би мене питали - више бих волио да се распадне Аустрија, или макар да је нема... И немој ту да ми више виторепиш - нико ти не брани да останеш борац с пушком, само ћеш да држиш везу с Милољом овдје, начелником штаба. Он ће да ти каже догађаје и промјене и губитке и добитке, све што треба, а ти од тога састављаш извештај за "Глас Црногорца" и предаш му да пошаље. Сваког дана до увече то се мора?... Аустрија, разумијеш, ћесар бечки, стара кучка, да му оца поквареног!... Криво му што њега не питасмо кад у рат кренусмо, па нам је зато навалио и фратре и Албанезе и шпијуне и поганију сваколику, а његови новинари, стрвинари, говнарско сјеме покварено - преписују извештаје из Цариграда, турске лажи: Црногорци трпе поразе!... Какве поразе, пас им матер покварену, кад их бијем куд год кренем и свака их наша бригада млати? А кад наши питају конзула зашто тако, што су им милије турске лажи но наше истине, он се брани: немамо ваших извештаја... Зато, одсад - имаће их!... И то ће бити твоја дужност: да бијеш Турке на папиру ка што их ја бијем по планини. Имаш ли папира?"

"Немам, господине команданте!"

"Даће ти Милоња. Ама пази да то буде све истина? Ако те ухватим да пољепшаваш и лажуњаш, ка што умију новинари - даћу ти ја што ти нико узет неће, разумијеш!"

"Разумијем, господине команданте."¹³

¹² Гледајући доље на друмове, 311.

¹³ Заточници, 138.

Из сегмента се види Вешовићев портрет. Пејо Грујовић нигдје на једном мјесту није дао Вешовићев портрет, што подразумејива физички изглед и психолошку структуру као у наведеном сегменту. Дат је и амбијент у коме се личност појављује. Дијалог је специфичан: види се да га води наредбодавац и потчињени коме се не даје много времена за размишљање. И говор је војнички одсјечан. Понављање израза "господине команданте" наглашава Вешовићеву позицију и подразумејива безусловну послушност лица које израз понавља. Вешовић саговорнику улива страх, који долази колико од високог чина толико избија из њега изнутра. Пејо посебно наглашава Вешовићеву жељу да новинарски извјештаји буду истинити, на шта је подстакнут чињеницом да аустријска штампа више вјерује болесним турским лажима "но нашим истинама". И пријетња на крају дијалога, упућена Пеју, открива командантову наглост, коју ће Пејо откривати и у другим приликама.

Вешовићев боравак у Метохији Пејо Грујовић је илустровао неколиким епизодама, карактеристичним за Вешовићев психолошки склоп и психологију војника у рату. У "Лелејској гори" пјесма - ругалица коју је о себи пјевао барјактар Гривић омекшала је срце Лада Тајовића ријешеног да Гривића убије, па је одлуку промијенио и Гривић је остао жив - , Вешовић се у "Заточницима", по силаску у Метохију, при сусрету са дечанским правцима, Турцима и Албанцима "уздржа да им ништа не опсује и не поче с пријетњама, иако је дошао киван". Вешовићеву суздржаност Пејо објашњава на следећи начин: "Мислим да је тада и на Вешовића утицала великодушна хармонија и мирноћа манастира", а о свом расположењу каже: "Али кад угледах манастирску цркву Дечана како стоји на ливади - лијепа као привићење, а трајнија но тврђаве - стадох па и сам скидох капу и дође ми да је бацим увис као што су други око мене већ чинили"¹⁴. И Ђура Јакшић се, својевремено, на путу у Горњак одушевио увидјевши горњачки манастир:

Ал шта се забеле у горскоме мраку?

То је бела кула на цркви Горњаку.

Раширила крила лабудова бела,

белаћу је снега на себе узела;

крст се на њој блиста, сунцу одговара,

и по хладној стени златне пруге шара.

Пејо саопштава да је Вешовић дечанским правцима "одржао кратак говор обећавајући да ће свачија имовина бити заштићена, као и живот, част и вјера, и да ће се његова војска према мирном становишту понашати достојанствено и кавалерски..."

По Пејовом свједочењу, заузеће Дечана је Вешовићу донијело генералски чин, али даље напредовање на путу у Скадар донијело му је и сукоб са србијанском командом на терену (Ђаковице). По систему субординације Вешовић је своју Врховну команду обавијестио о властитим успјесима, према томе и о заузећу Дечана, на шта је добио краљев телеграм: "Честитам успјех, храбри генерале!" Пејо каже да је то унапређење Вешовића

¹⁴ Исто. 141.

било "сасвим заслужено", а да су га Васојевићи прославили "шенлучећи из пушака и вичући".

Грујовић узбудљиво пише о идиличном сусрету црногорске и србијанске војске на простору Ђаковице, али идила браће по крви и оружју дуго није трајала. Не без ироније, једа и горчине Пејо говори о узроцима сукоба војника на терену, о чему каже следеће: "Та љубав дуго не потраја: покварише је "великаши", као вазда, као свуда - јер они друго не умију!" Асоцијације од Лалићеве критике српско-црногорских великаша иду према Његошу и његовом критиковању морала српских великаша који учи Косова "распре сјеме посијаше горко - те с њим племе српско отроваше". Пратећи Вешовића и његово понашање у новоослобођеним крајевима, Пејо Грујовић не пропушта да истакне како је он, Вешовић, васпостављао оне симболе који су били чувари православне свијести српског народа на подручју које је вјековима било изложено денационализацији и однарођавању, какви су (симболи), нпр. црква, крст итд. Пејо истиче да је и то послужило као повод за свађу српско-црногорских великаша. У околини Ђаковице, каже Пејо, "на некој црквици из времена Немањића постављено је звоно. Не знам гдје су звоно набавили, вјероватно у Патријаршији, али је тачно израчунато да је прошло пет стотина и двадесет и пет година откад се с те цркве звоно није чуло. Генерал Вешовић је тим поводом одржао узбудљив говор, па су му његови колеге из Србије и то узели за зло: нек он мисли како да нахрани своје голотрбе, а не да води бригу о звонима и о цркви Немањића"¹⁵

Међу србијанским официрима који су се на правцу дјеловања црногорске војске у околини Ђаковице сукобљавали са, сада већ генералом, Вешовићем Пејо Грујовић спомиње Пауновића, Живковића и Божа Јанковића. Особито је био драстичан сукоб са посљедњим, о чему Грујовић саопштава следеће: "На то је командант србијанске Треће армије, генерал Божа Јанковић, послао из Призрена официрску патролу на коњима с писмом да Вешовић одмах повуче своје људство из реона предузете акције пошто припада територији Србије. Уколико се не поступи по захтјеву, у писму се пријетило употребом силе!... Пуцајући од бијеса, Вешовић је вратио своју експедицију у Ђаковицу, а онда срочио одговор на писмо!... "како не желим да се пролијева братска крв, вратио сам војску назад, а генерала позивам на двобој и да одреди мјесто двобоја..."¹⁶ Закључујући ту информацију, Пејо каже ово: "До двобоја ипак не дође. Ред је дошао на Јанковића да и он попусти као паметнији: писмено се извинио и позвао Вешовића да га посјети у Призрену. Тамо му је приредио свечан дочек, уз војне почасте и музику..."

Двије епизоде из овог времена и са метохијског простора занимљиве су за Вешовићево понашање, али се мора нагласити да обје, свака на свој начин, скидају ореол витештва са главе ратом прослављеног команданта. Једна од њих је тзв. епизода са сачем, а друга је у вези са Радомировим оцем, Луком. Увод у прву епизоду Пејо је започео овако: "Бјеше дочуо

¹⁵ Исто, 144

¹⁶ Исто, 227

командант Вешовић, да и поред његове забране, строге и јасне, неки војници нешто пљачкарају¹⁷, а потом прича о грешном војнику, који је гријех платио главом. У средишту друге епизоде је Вешовићев обрачун с оцем. "Имао је Вешовић обичај да удари бичем или чиме стигне, ногом ако су му празне руке. Кажу да је и оца свога", прича Пејо, "старога ратника и јунака рањаваног Луку Паунова, искамцијао пред људима - само зато што је старац, уморан од дуга пута, стао да предахне и допустио да га стигну они из коморе. "Откад си ти коморџија, оца ти твога", викао је и ударао. "Имам ја доста коморџија и без тебе!"...¹⁸ Наводећи ову епизоду, Пејо се није упуштао у психоанализу Вешовићева карактера, па се не зна је ли Вешовићев "обичај да удари" израз и одраз његовог психичког устројства, обиљежје породичног понашања, елеменат породичне препознатљивости итд. или је тај инстинкт потенциран ратним околностима па се сада манифестује у најдрастичнијем виду. Екстремно Вешовићево понашање у односној епизоди мотивисано је борбом за престиж, али чији: свој или очев? На другим мјестима Пејо говори о Вешовићевој виолентности, самољубивој брзоплетости, непромишљеном насртању на људе и сл. али је читалац без правог одговора откуд екстремно понашање Вешовићево према оцу. Алузију на Вешовићев обрачун с оцем налазимо и на другом мјесту романа у разговору између Петка Горичића и Пеја Грујовића и то у тренутку кад су се, због старачке посусталости, на репу војске нашли старци око Јуса Љиљанића, Горогана, Арса, Обра, Петка Горичића, Пеја Грујовића и сл. "Видиш, Петко", рекох, (прича Пејо) "добро је што нема Вешовића".

"Како добро?"

"Зачудио би се колико нас је коморџија, па би било и бијених"¹⁹.

О Вешовићеву прелазу преко Богићевице Јалићев јунак ништа не пише, будући да је историјска чињеница да Вешовићева бригада није ни имала задатак да прелази Богићевицу већ је остала у Метохији. Вјетровиту и поамну ноћ 12. новембра 1912. године, ноћ преласка црногорске војске преко Богићевице на путу за Скадар, која нас, је прича Пејо "коштала осамдесет и два живота уз још четрдесет болесника, богаља и сунгулата", Пејо је прогласио "најтежом ноћу живота"²⁰, али се Вешовић у њој не види. Сретамо га тек под Скадром. Пејо каже "кад се чу да је Вешовић с бригадом горњих Васојевића заузео кичму Великога Бардањола, Сиви Тепе - први минут смо се радовали, а других пет јадовали". Пејо се чуди, даље, како је дошло до застоја при освајању Скадра, за шта окривљује црногорско врховно командовање и посебно краља Николу. Пејо хвали Вешовићево држање пред Скадром. И сам незадовољан застојем у походу он каже: "Једини од виших старјешина који је био на бојишту и видео шта би требало предузети генерал Вешовић депешом је молио: "Порадите да се овако не чини, но да се напада...". Краљ предлог није прихватио, али је и сердар Вукотић према свему био равнодушан. О читавој ствари, као и о генералу Вешовићу, Пејо се овако изјашњава: "Неки су се наши већ пита-

¹⁷ Исто, 227

¹⁸ Исто, 228

¹⁹ Исто, 238

²⁰ Исто, 246

ли како се уздржа амбициозни и "виолентни" Радомир Вешовић те на своју руку не продужи напад. Имао је два јака разлога. Прије свега, његова је бригада била исцрпљена: два дана прије имала је пет стотина мртвих и рањених, а остао је без двадесет официра (...) што је још горе, бојао се, не без разлога, да друге бригаде, из племенске суревњивости, не би похитале да му помогну. Но те стрепње би он вјероватно савладао, и Скадар би тога дана био заузет, да није било већег страха. Бојао се од Петровића више но од турских пушака - пошто би му погибија од Турака била славна, а ова друга не но срамотна. И заиста је имао рашта да се боји: Никад они не би опростили оном који би се усудио да се мимо њих прослави ослобађајући земље Немањића, Мрњавчевића и Балшића и гробове зетских краљева Михаила и Бодина..."²¹ Од тог тренутка губи се контакт Лалићева јунака и генерала Вешовића, али је поново успостављен послје аустријске окупације Црне Горе 1916. године. Иако радња романа "Докле гора зазелени" хронолошки претходи појави Швабе у Црној Гори и комитовању црногорских ратника, што је предмет романа "Гледајући доље на друмове", посљедњег из тзв. тетралогije, ипак се у прози "Докле гора зелени" Вешовић не појављује као судионик догађања и тек се ту и тамо појави само његово име, али и то сасвим мало.

Сретамо га дакле, тек у роману "Гледајући доље на друмове", па би то била друга етапа његовог фигурирања у Лалићевеј прози.

Успомена на прошлост и генерала Вешовића Пејо Грујовић се присјећа по изласку из четничког затвора у Колашину, у првој половини 1942. године, камо је био приведен и затворен као "црвени комесар и мудрац, одборник и острошки громовник." Сучељен са стварношћу, по изласку из затвора Пејо констатује: "Једино право и истинско моје - било је вријеме кад сам се с друштвом потуцао по шумама и пећинама. Вратићу се зато тим данима, двадесет и шест година уназад, у јануар 1916. кад је војска црногорска доведена у мат-позицију и присиљена да испусти оружје из руку"²². Како је дошло до новог сусрета Пеја Грујовића и Радомира Вешовића?

Лалићев јунак присјећа се успомена, па саопштава како се по капитулацији црногорске војске посађао са братом Обреном који му је рекао: "Смири се или иди", а потом и пошао у бијели свијет. Дошав у Куче сусрио се с Арсом Прелевићем, који му је вријеме описао овако: "Ово је као снијег у Кому или Рогаму, пред пролеће, кад ојужи и отежа: довољан је само пуцањ или да неко јаче викне, па да се цио утрг сјури и затрпа све пред собом". Прелевић је спомену Вешовића као официра који може предухитрити "неког од манитих, а барем таквих имамо доста" и викнути да се "забумба, па послје шта ко ухвати". По Арсовом казивању, спустивши се низ Куче и Дољане, Пејо је у Подгорици нашао "квартир ђенерала Вешовића и закуцао на врата". Наводимо опис сусрета Пеја Грујовића и генерала Вешовића, онако како га је Пејо сачинио: "Бјеше ђенерал обукао грађанско одијело, смањено се, омршавио, жут у лицу, неповјерљив. Спремно се да се свађа, ил

²¹ Исто, 278

²² М. Лалић, Гледајући доље на друмове, стр. 68.

да ме изагна; видје да ме однекуд познаје, те одложи. Подсјетио сам га како смо се срели у његовом штабу на Чакору, и како ме натјерао у новинарство. Успомене га омекшаше, понуди ми да изаберем између лозе и шљивовице.

Насуо је и себи чашу, али је више не погледа. Прече му би да се жали како су га преварили. Из Скадра су га намјерно повукли и поставили га за министра војске:

"Тако то ради Шумадинац: награди те кад му сметаш, унаприједи те да те заобиђе; докле схватиш шта је наумио, он је дотле свршио посао. Без тога мога унапређења Пешић не би успио да затвори црногорску војску у тамницу и да је нагна на предају. Да сам ја био у оно вријеме на Бојани и у Скадру - зар бих пустио, као Машан, да ми се војска из Скадра враћа и у ропство пада?... Не, но бих држао обалу Бојане док ми не стигну сви до посљедњега!... Кад смо дали одступницу Србијанцима, зашто да је не дамо својима?... То сам покушао и посљедњих дана. Скадар бих ја и трећи пут освојио, зато сам тражио оне моје да пожуре. Стигли су ми били Љеворечани, стигли би и Нахијаши, али су их испред Подгорице дочекали агенти Пашића: Сврдлановић, Љубо Бакић, Драгиша Боричић, тутикванти, они што су нам и прије бунили војску. Панику су изазвали, вратили их - да не виде савезници, да не упореде наше двије војске: једна уморна и липсала од тифуса, а друга здрава и весела..."

Иако сам га пажљиво слушао, каже Пејо, и доста му одобравао, ја његово повјерење ипак нијесам стекао: о даљој акцији, рече, неће ни да мисли:

"С ким акцију?... Официри бјеже од мене, сматрају ме за опасног!... Нећу, ваљда, акцију да водим с апотекарима и професорима - цивили не знају шта је борба. И онда: коме да вјерујем? Је ли владици Митрофану што Швабама приређује добродошлицу, или доктору Перезићу што за Швабу шпијунира годинама, или цетињским придворицама око оне будале Мирка?... Не вјерујем више ником откад онај стари глумац спаси гузицу преко мора. Ни Митру, ни Јанку, ни Бећиру. Знаш ли како ме они зову?... Зову ме Мрзан, а ја то и јесам! Вазда сам им био Мрзан и пасторче. И цијело моје племе, и све што је источно од Зете - све је то Мрзан за цетињске прутове и трулогузе, насљедне муфтаче професионалне?... Кад сам Дечане заузео и Ђаковицу - било им је као да сам им нос окинуо. Кад сам Бардањол провалио - имали су поцркати од зависти! И послије, кад год сам се размахнуо да учиним нешто вриједно - вазда су нашли неки начин да ми вежу руке. Е, ово је сад посљедње - више их нећу развезати..."²³

Послије растанка са генералом Вешовићем Пејо Грујовић је признао: "Заморио ме сусрет с ђенералом, а његови огорчени монолози, од којих не памтим ни трећину, скоро су ме обесхрабрили"²⁴ Пејо је у међувремену, раскрстивши са братом Обром ("Више за тебе нећу да знам") нашао посао на градњи "колске цаде од Андријевице до Берана" и тамо се срио са Сажком Доселићем, каснијим сапутником и сабратором по оружју. Пејо прича:

²³ Исто, 78-79

²⁴ Исто. 80

"И баш кад сам помислио да се и тако може живјети, стиже глас да се ђенерал Вешовић одметнуо у гору зелену да настави рат који смо туђом кривицом изгубили", из чега се види да генерал није "одржао" ријеч дату Пеју у Подгорици да "руке више нећу развезати". На овом мјесту Пејо информише и о репресији окупаторске власти као одмазди за генералов поступак. "У току ноћи", каже, "били су похватани официри и подофицири који нијесу заврбовани да сарађују, а на терену Андријевичке и Колашинске бригаде, гдје се вјеровало да Вешовић ужива посебне симпатије, покупљени су и сви одрасли, па и старци - све што је могло пушку да носи". Са Новицом Талевићем, Сајком Доселићем и "Булатом из Речина код Колашина", Пејо се одметнуо у комите.

У даљем казивању о Вешовићу Пејо Грујовић саопштава да је и прије Вешовићева бијега у шуму (или паралелно са њиме) било комитских дружина, које "о ђенералу Вешовићу и његовом инциденту, о устанку, Видовдану или сличним намјерама нијесу знале ни слутиле." "Ови људи", каже даље Пејо, "знали су само да постоје по шумама сличне групе бјегунаца с оружјем или без оружја, али нијесу одржавали с њима везе, нити су схватили шта се ту везе". Пејо саопштава како се нагађа да је било одлучено да устанак почне на Видовдан и закључује да то "потпуно одговара карактеру Вешовића и његовој оданости косовском миту и гусларству", из чега слиједи, даље, закључак да је Вешовић, попут Андријева Његоша, био трагични јунак косовске мисли. Своје виђење тога историјског тренутка Пејо Грујовић саопштава овако: "Изнио сам овај примјер да покажем како смо се још једанпут заплели у догађаје без припреме. Вешовића су за слабу припрему, за "преурањено и незрело", критиковали послје рата и "зеленаши" и "бјелаша", али ја мислим да су кривљи неки од тих критичара што нијесу ни прстом макли да га поправе или науче, или да изнађу и предложе нешто боље. Једна му је од кривица и то што је "почео одозго". Истина је, није имао повјерења у "цивиле", што сам и сам осјетио у сусрету с њим. Почео је с официрима, и с разлогом: јер то је била још једина категорија коју нијесу поцијепала черупања око власти и програма између клубаша и придворица. Мислио је да познаје официре, многе је стварно познавао и с правом им вјеровао. То што се у неком преварио, скупо смо платили сви заједно."²⁵ Пејо говори и о могућој издаји, рекло би се савремено провали, Вешовићеве организације. Саопштава "да је један од посљедњих официрских састанака с Радомиром Вешовићем одржан у кући Блажа Анђелића", у Колашину. Спомиње и могуће издајнике читаве ствари.

Кад се већ "забумбало" Лалићев јунак не крије комитско надање у генерала Вешовића. "Надали смо се", каже, "да ће Вешовић, пошто то пада у његов занат, наћи начин да нас сазове и успостави неку врсту организације и распореда кад, гдје и шта ће ко да ради."²⁶ Наслућује се Пејова критичност према Вешовићевој почетној инертности и несналажењу. Ријешен да га тражи и пронађе - , наишао је на неког расађеног и просутог

²⁵ Исто, 119.

²⁶ Исто, 126.

Вуковића, једног од првака већ формираних горњовасојевићких комитских група, али каже "стари лисац ми не каза гдје да тражим боравиште ђенерала Вешовића". Што је измакло Пеју, није његовим друговима Сајку и Новици Талевићу: прокопкали су да се око Мурине крију комитске групе, које о Радомиру знају више. Преко њих је Пејо успоставио контакт с Вешовићем. Био би то њихов трећи сусрет. Простора се не сјећа, али каже "мислим да је онајближе планини Пишево".

Асоцијације од Пејова сусрета с Радомиром Вешовићем иду према сусрету Назора и Тита. Пејо прича: "Најзад су ме увели негдје, у ствари у ниску земуницу, те сам дубоко погнуо главу, па ме ни то не сачува од непријатних додира с гредама". Слједи потом опис: "Скучен живот у подземним склоништима, храна лоша и нередовна, бриге, стрепње и стресови и кајања - све им се то исписало на лицима и одразило у држању разним знаковима. Лице ђенерала Вешовића маслинасто, и горе од тога, боје блиједе иловаче, бјеше оплетено паучином просиједе браде, смањило се, наборало, скраћено одозго сукненом капом испод које горе запаљене очи. Насмија се кад ме сагледа и препознаде: "Алал ти вјера, новинаре, кад ме и овдје нађе!... Од тебе се, значи, побјећи не може. И добро је што се нађосмо, можда ћеш нешто написати ако се кад могне, у неким тамо новинама, кад нас не буде да читамо и да се љутимо... Ама немој да уљепшаваш, јер ти се не би вјеровало"²⁷ Пејо саопштава да су с ђенералом била "његова два брата и синовац, ђак Кијевске богословије", а уз њих и Милосав Раичевић с братом.

С овог степена Пејовог дружења с Радомиром Вешовићем занимљиво је његово свједочење о Вешовићеву ријечању с двојицом комита - Ђоком Фатићем и Вукајлом Војводићем, затим информација о стратешкој Вешовићевој намјери да се пребаци до Врховног штаба и напоскон Пејова оцјена општег Вешовићевог доприноса комитском покрету у Црној Гори. Разговор с Фатићем и Војводићем открива племенско надгорњавање, помало пизму и заједање. Чини се да је Фатић баш хтио да "омекша" Вешовића кад му је рекао "(...) али ја памтим кад ти диже хајку да хваташ Васа Ђулафића, посланика овога краја и народа, па га најзад и ухвати изван границе Црне Горе, на турском атару, и посла га на Цетиње да га цетињске придворице суде и бију мачугама". И Војводић је тврд, чворноват и опрт, али признаје Вешовићу да је у рату био храбар. Разговор је занимљив:

"Немаш ти шта, ђенерале, да замјериш Нахијашима", виче Војводић, "но би требало да им захвалиш: они су ти главу дали и створили..."

"Или ја њима?..."

"Они теби", виче Фатић, "и то их је скупо стало. Сјети се само колико њих, под твојом командом, посијаше своје кости испред бедема Бардањола!..."

"Ко ратује, мора и да гине", брани се Вешовић малаксало. "Задатак се мора извршити..."

"И други су извршавали, ђенерале", спремно прихвати грлати Војводић, "ма не с толико погибије као ми. Куче је њихов старјешина ноћу, пр-

²⁷ Исто. 138.

ије зоре, довео до испред положаја без ниједне мртве главе, а ти не но нас прифорца да дању трчимо преко голог поља под митраљезима са бедема, те цвијет младости изгубисмо".

"А зар нијесам и ја с њима?", пита Вешовић, "и сви моји?"

"Јеси, најпрви си, то ти нико не побија, али тиме не утјеши оне сестре безбратнице, оне црне удовице и дјецу без родитеља..."

"Макните ми оне дервише", викну Вешовић, "док им нијесам просуо мозгове"!²⁸

Начин како је Вешовић замишљао да се пребаци преко Дрима до Врховног штаба - Пејо назива фантазијом. "Наслушали бисмо се", каже Пејо, "плодова његових несаница" да ме није покенула швапска потјера. Једну издају, којом приликом их је просочио неки лутовски учитељ, Вешовић је хтио драстично да казни, али га је у томе спријечио Раичевић. Тај случај Пејо узима као примјер неслоге међу комитима, односно штетног утицаја Раичевића на генерала Вешовића. Спречавао је он Вешовића, каже, на сваком кораку кад год покуша да нешто корисно учини. Вешовићеве заслуге, на овом степену информисања, Пејо саопштава овако: "Још годину и нешто више Вешовић је био у шуми, али за ствар ослобођења од тада ништа није учинио, осим то што је постојао. Његова пасивност је утицала да и ми будемо пасивнији но што бисмо били. Што ипак покрет није јењавао но јачао, заслуга припада - не Вешовићу, но насиљу којем смо били изложени".²⁹ Нити пружање отпора окупатору, прочитовано у нарастању комитских група на подручју Васојевића, Пејо не доводи у везу са Вешовићем, чак закључује: "Све је то ишло независно од Вешовића".³⁰

Послије растанка с Вешовићем, негдје у лутовским Платијама (не наводећи због чега) - Пејо Грујовић је са својом групом прокрстарио Црном Гором и с Вешовићем дуго није имао никаквих контаката. У свијести комита он живи више као жеља, а мање као субјекат од стварне моћи. Различити интереси комитских група умањивали су снагу комитског покрета који је био без јединствене команде, па би се Пејо тек повремено сјећао Вешовића, о чему свједочи и овај запис: "Пробали смо да сложимо "рогове у врећи" - не бисмо успјели ни да смо имали довољно времена. Не би то могао ни Вешовић, ни неки већи ауторитет, од кад је "сампас" анархични и јаругашка психологија узела маха".³¹ Моћ и немоћ генерала и његов утицај на комите у вријеме појаве псеудокомита спомињу (или прижељкују) Пејови другови Новица Талевић - Зечевић и Сајко Доселић. Њихова нервоза читује се у дијалогу: "Ово би требало да нека власт, закон неки или барем да ђенерал предузме нешто. Не може ово овако да иде!", каже Новица.

"А шта ђенерал може да предузме?", пита га Сајко.

"Да забрани!"

"А ко ће га послушати?"

"Може ђенерал нама да нареди - те погани да бијемо ђе стигнемо."

²⁸ Исто, 141.

²⁹ Исто, 144.

³⁰ Исто, 145.

³¹ Исто, 199.

"Ништа им ми не можемо. Наоружани су таман као ми, а вјештије се и крију и бију но ми". Уздање у њега носиле су комитске групе око Куршумлијске бање које су Вешовићу послале поруку да са "другим официрима из комитских група заснују чете и обнове батаљоне - да буду спремни за прољеће, кад је планирано да отпочну јаче борбе па и пробој Солунског фронта."³² И морачке комитске групе биле су незадовољне Вешовићевим држањем и нечињењем. "Треба њему ултиматум", поручује му Грубан Радовић - "или нека нешто чини, или нек се некуд губи, па ћемо сами!"³³ Пејо саопштава да је он, по повратку из Србије, на састанку на Сињајевини одређен да, са Бошком Бојовићем, пође "код Вешовића - дако бисмо га извукли из летаргије и пећине." Пејо наставља "Пошто нијесу хтјели да се растављају, а много би било да пођемо сви заједно, то су мене опуномоћили да ђенералу предам "ултиматум" написан на листу из ћачке свеске и украшен својеручним потписима са заједничког вијећања."³⁴ Послије информације о погибији Баја Крчића, кога назива "десном руком" и "последњим упориштем" ђенерала Вешовића Лалићев јунак Пејо Грујовић саопштава како је и гдје испунио захтјев комитских група да успостави везу с Радомиром Вешовићем. Сусрет је у Пејовом виђењу био овакав:

"Кроз трњак пријетњи повампирених злопамћења и вребања нарогушених полимских братстава, па преко стрмих сатираћа и јаруга обраслих глогом и думачом, стигао сам до земунице у којој се ђенерал с министром и рођацима киселио у реуматичној влази и тјескоби украшеној сањаријама о биткама и буџетским дебатама. Нијесу ми се обрадовали ни колико учтивост налаже, но ме гледаху попријеко као да ћу им вечеру појести, али кад рекох да сам путовао по Србији - окупише се да боље чују. У почетку је и сам ђенерал слушао с пажњом, но пошто нијесам погађао стазом коју су негдје прије трасирале његове жеље, или што сам поменуо нека имена која му због нечег не бјеху угодна - у једном тренутку примјетих да гледа некуд преко мене и ослушкује друге гласове, мени нечујне и непознате. На "ултиматум" с потписима, он одговори стиховима из гусларског припјева, скандирајући сјетним гласом:

"Ками капи на манитој глави, а јун-наку у селу нејаку..."³⁵

У коментару општег Вешовићевог стања, Пејо Грујовић каже: "Тај јунак је очигледно био он сам, а то село - не знам је ли било његово племе Васојево, или је мислио алегорично на цијелу Црну Гору. Претпоставио сам ово друго, и запео да му растјерам тужне мисли, па и да му пробудим вољу да изађе испод земље. Видио сам да га је министар препарирао политичарским и радикалским соковима и чврсто га увјерио да су борбе узалудне."³⁶

Препуштајући историчарима историјски аспект распри "праваша" и "клубаша" у вези са Вешовићем, о чему пружа податак и Лалић, напомињемо да је по Лалићу Вешовић био у почетку против окупаторских пону-

³² Исто, 238.

³³ Исто, 241.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Исто, 247.

да за преговоре са Вешовићем о његовој предаји. И васојевићким првацима и "угледницима", ангажованим да са њиме разговарају о предаји, Вешовић отписује: "Разумио сам и за хајку коју сте ви с друштвом подигли у народу против мене..."

Пратећи генерала Вешовића сустопице, сада послије њиховог четвртог сусрета, - Пејо Грујовић је примјећивао његову малаксалост, гашење у њему мотива отпора утихњавање ватре и жара у намјерама и жељама. Уз неусловно живљење по пећинама и земуницама, са посљедицама на физичком и психичком здрављу -, ми видимо по ономе што нам Лалић пружа два основна разлога Вешовићеве малаксалости јесени 1917. године: а) писмо васојевићких првака упућено му септембра мјесеца исте године, и б) стање на истоку Европе.

Писмо о коме је ријеч, историјској науци, вјероватно, није непознато, у шта ми не залазимо. Пратимо шта Лалић о писму и Вешовићу каже, а код њега налазимо сљедеће:

"Попови и учитељи и племенски капетани који су се на вјешт начин измигољили да не буду интернирани, послали су били Вешовићу почетком септембра чувено писмо којим га преклињу да се преда:

"Радомире, брате, судбоносни је дан данас. Сјети се лијепе послушности и оданости племена наспрам тебе, сјети се славе и величине коју си добио са овим сада несрећним племеном. Сјети се херојства које те диже у ред славних и дичних Васојевића; сјети се мука и отворених грובה до на крај свијета. Племе је то радило с поносом, с љубављу и без роптања. Оно је данас уз тебе и биће уз тебе. Данас је дошао час да ти племе послушаш и да му дођеш. Част и живот и понос сачувани су ти... Дођи нам, дични брате, послушај и спаси браћу своју од даље пропасти. Поред царског, имаш и народни опроштај, проткан силном и топлим љубављу која ће те пратити. Поред свих херојстава што си учинио, ово ће највише бити код племена твог"³⁸. Послије информације да "слиједе потписи десет попова, два племенска капетана, четрнаест учитеља и педесет домаћина", према којима, види се, Лалић не гаји симпатије, налази се коментар Лалићева јунака, којим засијеца у психолошку страну Вешовићеве личности. Историчари ће оцијенити, ако већ нијесу, да ли Лалић објективно пише о Вешовићу уопште, према томе је ли пристрастан и у оцјени која слиједи. "Ганули су сујетног Вешовића", пише Пејо Грујовић "толиким трудом и ласкањем, али недовољно; пристао је да преговара, али неискрено: поставио је окупатору низ услова за које је сигурно знао да неће бити прихваћени. Претпостављам да је услове поставио у тренутку кад је желио да се отараси преговарача: но, пошто му је, послије тога, прорадила фантазија са својим црвима, бургџама и несаницама - осјетио се као риба која је удицу прогутала... Очекивао је да му одговоре, надао се да ће доћи до цјенкања, срачунавао докле смије да попушта, а дотле су пролазили лијепи дани септембарски и михољски"³⁹.

³⁸ Ibid.

³⁹ Исто. 256.

Писмо је психолошки узнемирило Вешовића. Њиме је био оптерећен и на боравку око Скадра, камо се поткрај јесени 1917. отиснуо са групом у којој се налазио и Пејо Грујовић. Изнурен пећинско-земуничким условима живота као да је прижељкивао сигнале окупаторске власти у вези са условима чије је испуњење тражио да би се предао. И у Албанији се налазио на туђем терену, па је повратак прижељкивао иако тамо није дуго боравио. "Приснило се ђенералу", каже Лалићев јунак Пејо, "да му је стигао повољан одговор са Цетиња, жури му се да га прихвати или одбије на врјеме."⁴⁰ Сусрет у Враки са скадарским игуманом Виктором био је, по Пејову исказу, пресудан да се Вешовићева чаша безнађа препуни и он почне интензивније размишљати о предаји. Био би то онај други разлог Вешовићеве психичке дестабилности крајем јесени 1917. године. О томе Пејо казује ово: "Изнемогли, гладни већ три дана, оклопљени мокрим хаљинама, стигосмо у Враку. Дан касније посјетио нас је игуман из Скадра, Виктор. Остаде ми загонетно како нас је намиришао ако није и он имао своје достављаче. Ни данас не могу да се одбраним од помисли да је био у дослуху са аустријском полицијом: донесе нам поразне гласове - да је Русију револуција разорила и избацила из редова савезника, да је Италија на ријечи Сочи доживјела катастрофу.... Сви смо од муке занијемили, а ђенерал клону главом као преклан"⁴¹ Вративши се из Албаније, по Пејовом свједочењу, Вешовић је "ступио с властима у преговоре и доставио друге услове, знатно скромније од пријашњих". Могло је то бити отприлике око 20-ог децембра 1917. године. Пејо наводи Вешовићеве "друге услове" и своди их на следеће: "Више не тражи аутономију за Црну Гору, ни да се повуче жандармерија из сеоских постаја па је и захтјев за увођење ћирилице одложио за боље врјеме. Главни му је услов био да се пусте интернирци из логора у Аустрији и Мађарској, као и лица која су због њега осуђена на временске казне"⁴²

Лалићева ријеч о предаји генерала Вешовића окупаторским властима била би нова етапа Вешовићева живота, која је нашла одраза у прози Михаила Лалића. У Лалићеву стилу за све етапе сликања Вешовићева живота има јеткости, помало пизме, осуђивања, разумијевања, праштања. Књижевни критичар, или историчар по струци, тешко би издвојили резултату као тврдо Лалићево опредјељење према Вешовићу, али је сигурно да постоји голема политичка (или идеолошка) разлика између схватања Пеја Грујовића, евентуалног Лалићева гласноговорника, и Вешовића коме је владар земље додијелио генералски чин. Ту разлику није тешко уочити. Вешовићеву предају није драматично прихватио само Пејо Грујовић, већ сви комити који су у њему хтјели видјети (или гледати) ону кохезиону снагу која је флуидно постојала или је зрачила илузијом. О Вешовићевој предаји и њеном одјеку код Лалића налазимо следеће: "Услови су прихваћени; предао се, па му ни то није било доста, но је пристао да га водају од мјеста до мјеста - да друге комите и комитске групе наговара на предају. Ругали

⁴⁰ Исто, 259.

⁴¹ Исто, 260

⁴² Исто, 261.

су му се иза леђа они што су му некад завидјели, замјерали су му очи у очи они који су га догле цијенили. Прекорио га је Јован Ђетковић у Даниловграду, оштро му се наругао Матија Јакић, телефоном из Шавника, Ђорђије Кршикапа, исто тако телефоном, рекао му је да не може вјеровати да је то што чује заиста глас ђенерала Радомира Вешовића, а не неког имитатора, но нека му саговорник друкчије докаже свој идентитет: нека му каже мјесто и вријеме кад су се и гдје њих двојица срели и разговарали; кад му је ђенерал одговорио да су се срели у Сињајевини, код пиперске колибе, "Сад вјерујем да си то ти", рекао је Кршикапа, "али би ми лакше било да с тобом мртвим разговарам. Зар ти не би љепше било да си људски погинуо, па да те ожали Црна Гора?... Што те пустише Васојевићи да се обрукаш, срам их било!..."⁴³ Пејо Грујовић саопштава да су Вешовићу, "сви сусрети и разговори у тој фази били тешки", а да је "најтежи био сусрет с младим харамбашом Видом Ђуровићем". У интерпретацији Вешовићева психолошког стања послје сусрета са Ђуровићем има крајности, чија амплитуда иде од наклоности Пејове према генералу до децидне оцјене његова карактера и изрицања историјске улоге Радомира Вешовића у комитском покрету Црне Горе. "У народ је послје сусрета у Ђуриоцу", прича Пејо Грујовић, "пошла прича, мени сасвим вјероватна, да се Вешовић у Никшићу, на преноћишту, свуноћ ударао песницама у слепоочнице и ударао челом о зид, кајући се што је урадио. И причало се да је пробао да искочи и побјегне у комите." И сад је занимљиво Пејово одређење према Вешовићу: "То вјерујем каже: био је човјек лаке памети и брзих одлука, као што се из свега види". По Пејовој оцјени и окупатор је знао слабу страну Вешовићева карактера, па је, искористивши га, његове даље штетне последице предупредио. О свему Пејо каже: "Ту његову брзу превртљивост познавали су и Аустријанци, па су му зато одредили пратњу и стражу која му није допустила да их још једном изненади. Тако, док су се увјерили да његова агитација не даје плодова, а онда су га послали у Грац да се од њега осигурају до краја рата".⁴⁴

Лалићева суморна оцјена Вешовићева карактера и његове историјске улоге у комитском покрету саопштена ријечју Пеја Грујовића, своди се на следеће: "Нападају Вешовића и прави и криви. Тешко би било бранити његову самољубиву брзоплетост, али га не могу ни нападати ја који сам изблиза видио и пропатио заједно с њим његов напор да побјеже од предаје коју су тако упорно тражили прваци племена с десет попова и петанест учитеља, двадесетак Пашићевих агената, а с друге стране још толико швапских шпијуна." Пејо даље наставља: "За мене је овдје важно нешто друго: кад су га одвели, одмах су видјели, и пријатељи и непријатељи, да стварна улога тога човјека у догађајима и немирима, у отпору и непризнатом "мрзанском рату" Црне Горе није била (захваљујући Милосаву Раичевићу и упутствима која је добио од радикала) ни близу таква као што се претпостављало. Он није стигао да дигне устанак, а нити га је могао смирити. Скоро би се могло рећи да се његов губитак за покрет стварно

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Исто. 262

свео на оно што му је рекао Матија Јакић, кад је чуо да се предао: "Радомире, брате, ми смо твој изгуб намирили: ти отишао, а дошла нам Јелена Шаулић. Сад нијесмо ништа слабији но што смо били."⁴⁵ Поентна паралела Пеја Грујовића прошла би у другим срединама незапажено, у црногорској она значи доста. Иако Вешовићево држање Лалићев јунак доводи једним дијелом у зависност од околине, ипак му доста тога ставља на терет карактера и психолошког устројства. У стилу се осјећа јеткост.

У коначној оцјени Радомира Вешовића од стране Лалићева јунака Пеја Грујовића налази се ово: "Лако је било осуђивати ђенерала Вешовића и што се предао и што је друге наговарао на предају. Осудили су га новинари и режимски историчари којима нико од породице није завршио на вјешалима ни страдао у логору, који ни љети нијесу нашли у пећину да осјете како је хладна, и нијесу гладовали ни били гоњени пушчаном ватром из дана у дан... ја га не могу осудити чиста срца, зато што знам: потпуног и трајног јединства нема ни у царству минерала, а камоли код живог човјека."⁴⁶ Даља размишљања о Радомиру Вешовићу Лалић доводи у филозофски контекст са наслућујућом тенденцијом благог праштања гријехова. То се осјећа особито кад се Пејо ослања на Достојевског: углавном, нијесмо јединствени и управо смо противурјечни - у томе је читав Достојевски, каже Грујовић. Од позива на Достојевског, у случају Радомира Вешовића, наше асоцијације су лако отишле према Његошу и његовој филозофији, питању: Шта је човјек? - и одговору - тварца једна те је земља вара. Пажљивије ишчитавање размишљања Лалићева јунака о Радомиру Вешовићу открива да је он мотиве Вешовићеве предаје свео на осјећање бола за несталом (и страдајућом родбином), на разлоге материјалне природе и страх шта ће ново вријеме донијети. Лалић је у коначном суду (или размишљању) о Вешовићу материјалне разлоге ставио изнад духовних, што би у крајњој консеквенци требало да значи да су у бићу човјека примарни не духовни већ материјални мотиви. То даље, у недоглед, води расправама о прагу човјекове издржљивости. У примарна човјекова осјећања Пејо Грујовић је ставио и страх, у Вешовићеву случају страх од "гоњења пушчаном ватром". Вешовић у тим Лалићевим размишљањима није деградиран, али се наслућује Лалићев закључак да црногорски комитски покрет, нити у њему генерал Вешовић, нијесу пред собом имали "плави круг и у њему звезду." Материјал што га о Вешовићу налазимо у Лалићевом прози (или бар његова интерпретација) новијег је поријекла, па ће историчарима добро доћи да се потпуније сагледа не само историјска личност Радомира Вешовића, већ и његова психолошка страна. Тај материјал је литерарно уобличен, саопштен књижевним језиком и стилем препознатљивим за Лалића. Очито је да је на једној политичкој (што ће рећи идеолошкој) позицији Пејо Грујовић, казивач о Вешовићу, а на другој сам генерал Вешовић. То смо већ истицали током трагања за Вешовићем у Лалићевом прози, што потврђује и једна личност у дијалогу, чије мишљење Пејо Грујовић наводи: "Сад ћеш чути и другу пјесму", каже та личност,

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

"од клубаша: Радомир је, хтио-не хтио, ђенерал и перјаница и застава краља Николе, Краљевског дома, породице, династије, наслѣдника, бјежалица, а нама је најзад доста тога глумца и бјегунца и пропале породице и посрнуле династије! Паралеле онога што је Лалић, језиком свога јунака Пеја Грујовића, рекао о Вешовићу и историјског Вешовића нека врше историчари - то наш посао није. Лалић је, како се види о Вешовићу оставио доста употребљивог материјала. У Лалићеву дјелу нашла су се очи у очи два васојевићка великана, а на Васојевићима је да процијене по којем ће се спомињати. Добро је што имају и Вешовића и Лалића. Ја сам као Лалићев завичајац прихватио Његошев редосљед: без муке се пјесма не испоја, без муке се сабља не искова. Без бола нема ни једног ни другог, а из бола и муке су никли и Вешовић и Лалић.

Krsto Pizurica

ONE HISTORICAL CHARACTER IN THE PROSE OF MIHAILO LALIC

Summary

In the prose of Mihailo Lalic, Radomir Vesovic is more a historical person, less a literary character. Pejo Grujovic, apparent author of that prose, speaks about him, observing the activities he has in the Balkans' Wars period and Montenegrin guerrilla in period of the First World War. In Lalic's prose Vesovic was depicted as a courageous and capable army leader; after the liberation of Decani, Montenegrin King Nicholas, granted him the title of general. Lalic's comments about Vesovic from the guerrilla period are very interesting. Vesovic is not forgiven for his surrender to the invading forces, but he is not strictly condemned either. Lalic observes the psychological side of Vesovic's personality. These observations, presented in literary language and style, are useful for historical science, too.